

Mednarodna empirična študija o subjektivnem doživljanju otrokovih pravic: nekatere slovenske in mednarodne izkušnje

Zoran Pavlovič*

Mednarodno združenje šolskih psihologov (ISPA) je začelo pred nekaj leti z medkulturno raziskovalno študijo o otrokovih pravicah, ki jo na mednarodni ravni usklajuje Urad za raziskovanje psiholoških pravic otroka v Indianapolisu, ZDA. Do sedaj je sodelovalo v tem raziskovalnem projektu več kot 20 različnih držav.

Temeljni instrument raziskave je bil vprašalnik, ki ga je razvila ameriška skupina strokovnjakov za otrokove pravice in ki vsebuje seznam 40 pravic. Reprezentativni vzorec raziskave tvorijo učenci stari od 12 do 14 let, ter njihovi učitelji. Eni in drugi so ocenjevali pomembnost in uveljavljanje posameznih pravic posebej doma in posebej v šoli.

Članek opisuje ugotovitve te raziskave v Sloveniji in jih primerja z izsledki v drugih deželah. Tako se je npr. pokazala v vseh deželah, ki so bile zajete v raziskavo, razmeroma stabilna hierarhija pomembnosti pravic pri otrocih te starostne skupine. Po drugi strani pa lahko primerjava ugotovitev znotraj ene dežele pokaže to, kar lahko poimenujemo profil posamezne dežele, to je posamezne vrednostne orientacije znotraj določene kulture. Poleg tega so se v okviru posamezne dežele pokazale tudi razlike glede na spol, izobrazbeno raven otrokovih staršev, status šole v skupnosti idr., vse to pa nudi empirične dokaze o različnem položaju otrok v družbi.

Raziskava pomeni priložnost za uveljavitev otrokovih pravic, lahko pa tudi prispeva k temu, da bi se otroci bolje zavedali svojih pravic in svojega dejanskega položaja v družbi. In končno, raziskava ima močan povezovalni učinek, saj omogoča navezavo mednarodnih stikov med številnimi ljudmi, ki so iskreno motivirani za tovrstno raziskovanje.

Ključne besede: otrokove pravice, empirična raziskava, medkulturna študija, mednarodna primerjava

UDK: 342.7-053.2.001.4

Uvod

Inštitut za kriminologijo pri Pravni fakulteti v Ljubljani se že od svoje ustanovitve pogosto ukvarja s temami, ki so vsaj posredno povezane z otrokovimi pravicami, saj se je ukvarjal z etiologijo delinkventnosti, obravnavanjem mladoletnih prestopnikov, z otroki kot žrtvami (trpinčenje otrok), s sociologijo mladine, z akcijskim raziskovanjem konfliktov med mladimi in lokalnimi skupnostmi ipd. Morda bi lahko rekli, da nas je postopno povezovanje ugotovitev o deviantnem vedenju otrok in mladine (ogrožanje družbe s strani mladih) z ugotovitvami o problematiki otrok kot žrtev nasilja in družbenega položaja mladih nasploh (ogrožanje otrok in mladih s strani družbe) pripeljalo k novim izhodiščem za celovitejšo obravnavanje razmerja med mladim rododom in odraslo družbo. Koncept pravic otroka (v družbi, ki jo obvladujejo odrasli) pa ponuja prav tisto orodje, ki smo ga v ta namen potrebovali.

Vendar pa so se otrokove pravice začele izrecno pojavljati v naslovih raziskovalnih nalog Inštituta šele v poznih osemdesetih letih, nekako v času, ko so zaključna dela na načrtu Konvencije Združenih narodov o otrokovih pravicah in končno, njeno sprejemanje v Generalni skupščini OZN novembra 1989, spravila problematiko otrokovih pravic nekoliko višje na lestvicah zanimanja mednarodne skupnosti.

Pomembna konkretna spodbuda v tej smeri je prišla iz Urada za raziskovanje psiholoških pravic otroka¹ iz Indianapolisa (ZDA), oz. direktorja

Urada, Stuarda N. Harta. Avtorja pričujočega prispevka, ki se je leta 1989 pričel ukvarjati s študijo o psiholoških pravicah otroka,² je najprej pritegnilo delo Urada na področju psihološkega slabega ravnanja z otroki in mladostniki.³ Ko pa je po sledi tega dela stopil v stik s prof. Hartom, je izvedel, da se je Urad po letu 1986 pričel intenzivneje usmerjati v občo problematiko otrokovih pravic (vezano tudi na proces nastajanja Konvencije OZN o otrokovih pravicah) in da je pričel razvijati obsežno mednarodno študijo o subjektivnem doživljanju pomembnosti in uveljavljenosti otrokovih pravic s strani otrok (starih 12-14 let) in njihovih učiteljev in da bi zelo rad našel raziskovalno ustanovo, ki bi prevzela izvedbo tega projekta v Sloveniji.

Načrt mednarodne raziskave je bil pravzaprav dvodelen: v vsaki udeleženi deželi naj bi opravili analizo nacionalne zakonodaje, kakor se nanaša na otroka, hkrati pa naj bi med otroki in učitelji opravili anketo, ki bi pomagala oceniti dejansko uresničevanje otrokovih pravic, kakor ga doživljajo subjektivi teh pravic sami. Prvi del, analiza nacionalne zakonodaje, se je uresničil le malokje (in je postopno izginil iz opisov ciljev študije), empirični del pa je zajel desetine držav. V marsikaterem okolju je veliko lažje izpeljati anketo po vnaprej pripravljeni metodologiji, kakor pa izpeljati ekspertno analizo, ki terja sodelovanje večjega števila strokovnjakov.

V Sloveniji pa je zamisel o analizi zakonodaje sovpadla z valom globokih družbenih sprememb, v ka-

* Zoran Pavlovič, dipl. psiholog, doktor psihologije, raziskovalni sodelavec, Inštitut za kriminologijo pri Pravni fakulteti v Ljubljani, Kongresni trg 12.

¹ Office for the Study of the Psychological Rights of the Child

² Zoran Pavlovič: Psihološke pravice otroka: otrokove pravice onstran pravnega varstva. Didakta, Radovljica 1993. 267 str.

³ Marla R. Brassard, Robert Germain, Stuart N. Hart: Psychological Maltreatment of Children and Youth. Pergamon Press, New York 1987. 296 str.

terih je našel svoj prostor tudi marsikateri dogodek, povezan s pravicami otroka. Tako je, vzemimo, Društvo psihologov Slovenije leta 1989 izpeljalo Poletno šolo skupinske dinamike z mednarodno udeležbo pod naslovom »Psihološke pravice otrok - simbioza in avtonomija« in naslednje leto izdalo tudi zbornik Šole z istim naslovom,⁴ ki je tako postal prva publikacija pri nas sploh, ki je imela »otrokove pravice« v naslovu. Dalje, v letu 1989 je bila pri Zvezi prijateljev mladine Slovenije ustanovljena Komisija za otrokove pravice, ki je, kot prva taka skupina pri nas, poskušala združevati funkcije promocije otrokovih pravic, zagovorništva, naslova za pritožbe in naslova za komuniciranje z mednarodnimi organizacijami. V letu 1989 se je tudi prvič sestal slovenski otroški parlament, ki tako letos praznuje pet let uspešnega dela.

Komisija je kmalu ugotovila, da za ustrezno presojno položaja otroka in njegovih pravic v naši družbi nujno potrebujemo tako pregledno analizo domače zakonodaje, kakor se nanaša na otroka, kot tudi analizo njenega uresničevanja v praksi. Pobudo je naklonjeno sprejelo tedanje Ministrstvo za zdravstvo, družino in socialno varstvo in leta 1990 naročilo (ob sofinanciranju Ministrstva za znanost in tehnologijo) pri Inštitutu za kriminologijo študijo o zakonodaji (kasneje pa tudi analizo njenega uresničevanja). Dela, ki je bilo leta 1992 objavljeno v dragoceni monografiji Pravni vidiki otrokovih pravic,⁵ se je lotila skupina uveljavljenih pravnih strokovnjakov pod vodstvom Alenke Šelih.

Analiza ni zajela čisto vseh možnih področij, poglobljena pa vendarle, namreč družinskopravno varstvo otroka, osebne pravice otroka, pravice otroka v izobraževanju, pravice otroka na področju dela, pravice otroka v sistemu socialnega in zdravstvenega varstva in pravice otrok oziroma mladoletnikov v kaznovalnem pravu. V podrobnosti se žal na tem mestu ne moremo spuščati, kaže pa nanizati nekaj poglobljenih ugotovitev. Monografija razmeroma ugodno ocenjuje domačo zakonodajo, kakor zadeva otroka, saj ta nalaga razmeroma visok standard varovanja otroka in njegovih koristi. Izrecno kritično se ozira na manjše število slabših rešitev, npr. na sistem družinskih dajatev. Bolj zadržana je skupina pri oceni dejanskega uveljavljanja zako-

nodaje v praksi, vendar pa glede tega tudi sama predlaga posebno študijo.

Pač pa sta izredno pomembni dve splošni ugotovitvi: prvič, naša zakonodaja, kot tudi večina drugih, ki niso nastajale v času in v duhu Konvencije OZN o otrokovih pravicah (1989), obravnava otroka kot objekt varovanja, nosilec (subjekt) pravic pa so starši, ki uveljavljajo pravice v otrokovem imenu. Sodobna koncepcija pravic, ki jo zastopa tudi Konvencija, priznava otroku status subjekta (nosilca) lastnih pravic. Drugič, zaradi takega razumevanja otrokovih pravic je povsem odprto vprašanje pravnega zastopanja otroka, še zlasti, kadar starši (oz. zakoniti skrbniki) pri taki svoji predpostavljeni vlogi odpovedo in kajpak še posebno takrat, kadar gre prav za konflikt interesov staršev in otroka.

Nadaljevanje te študije, oz. analiza uresničevanja zakonodaje v praksi, še vedno poteka pri Pravni fakulteti v Ljubljani.

* * *

V luči prebujenega zanimanja za otrokove pravice nas je zamisel sodelovanja pri mednarodni anketi o subjektivnem doživljanju otrokovih pravic s strani samih 'subjektov' in njihovih učiteljev nedvomno pritegnila. K sreči je Ministrstvo za zdravstvo, družino in socialno varstvo tudi za ta, empirični del raziskave, pokazalo interes in razumevanje,⁶ tako da smo (ob sofinanciranju Ministrstva za znanost in tehnologijo) prvi krog anketiranja in analiz opravili v letih 1991/92, pod vodstvom avtorja tega prispevka.⁷ Raziskava je razkrila vrsto zanimivih ugotovitev, pa tudi nekaj metodoloških pomanjkljivosti, ki jim od leta 1992 nacionalni direktorji študije posvečamo pozornost tudi na mednarodni ravni. Zaradi slednjih smo se odločili, da v času, ko v Indianapolisu še teče analiza celotne mednarodne baze podatkov, zbrane v prvem krogu anketiranja, preizkusimo pri nas nekaj sprememb vprašalnika in tako prispevamo k nadaljnjemu razvoju študije. Ta pilotni projekt poteka v letih 1994/95 v sklopu širše študije o šoli in otrokovih pravicah, ki sta ga finančno podprla Ministrstvo za šolstvo in šport in Mini-

⁶ Omenjeni Urad v Indianapolisu je namreč ponudil izdelan vprašalnik in druga metodološka navodila, ni pa imel na voljo nobenih finančnih sredstev, s katerimi bi podprl izvedbo projekta v posameznih deželah. Težave pri iskanju močnega sponzorja še vedno predstavljajo oviro hitrejšemu razvijanju študije na mednarodni ravni.

⁷ Otrokove pravice: Stališča učencev, učiteljev in šolskih svetovalnih delavcev. Raziskava št. 98. Inštitut za kriminologijo pri Pravni fakulteti v Ljubljani, Ljubljana 1992.

⁴ Psihološke pravice otrok - Simbioza in avtonomija. Gradiva 10. mednarodne poletne šole Sekcije za skupinsko dinamiko Društva psihologov Slovenije. Zoran Pavlovič (ur.). Ljubljana, Društvo psihologov Slovenije 1990, 166 s.

⁵ Skupina avtorjev: Pravni vidiki otrokovih pravic. Uredila Alenka Šelih. Časopisni zavod Uradni list Republike Slovenije, Ljubljana 1992. 202 s. + priloge.

strstvo za znanost in tehnologijo. Obenem smo letos (1994) v sodelovanju s Centrom za otrokove pravice v Gentu (Belgija) opravili natančnejšo primerjalno analizo odgovorov belgijskih in slovenskih osnovnošolcev.⁸

V pričujočem sestavku bi radi nekoliko podrobneje predstavili to zanimivo študijo, njen razvoj v Sloveniji, pogloblitve ugotovitve, prihodnjo perspektivo in premislek o njeni vlogi v gibanju za otrokove pravice nasploh. Podatki, zbrani z anketo, predstavljajo bogato banko podatkov, ki jo je mogoče razčlenjevati in povzemati iz mnogih zornih kotov, ki omogočajo desetine različnih primerjav. V odgovorih je več informacij kot jih je sploh mogoče resnično izčrpati. Vendar pa bomo v članku poskušali ostati kar se da pregledni. Ustavili se bomo le pri najbolj zanimivih ugotovitvah in jih predstavili sintetično, zato članka tudi ne bomo obremenjevali s številkami bolj kot bo to nujno potrebno.

ISPA mednarodna raziskava o otrokovih pravicah v Sloveniji

Mednarodno združenje šolskih psihologov⁹ je pričelo preučevati možnosti za empirično raziskovanje otrokovih pravic že leta 1986. Združenje je sprejelo odločitev o razvoju mednarodne oz. medkulturne (cross-cultural) študije, ki bi bila predvsem namenjena preučevanju otroškega dožemanja lastnih pravic. Projekt je zaupalo v izvedbo že omenjenemu Uradu za raziskovanje psiholoških pravic otroka in direktorju Urada, Stuartu N. Hartu, v sodelovanju z Moshe Zaidnerjem.¹⁰ V naslednjih dveh letih sta se koordinatorja raziskave sestala z raziskovalci iz več kot dvajsetih držav, približno prav takšno število je doslej v center poslalo rezultate anketiranja, za sodelovanje v prihodnje pa se zanima še več drugih.¹¹

Temeljni inštrument empiričnega dela raziskave je kajpak anketni vprašalnik. Sestavlja ga seznam štiridesetih otrokovih pravic, ki jih anketiranec

ocenjuje na štirih lestvicah. Ocenjuje namreč *pomembnost* posamezne pravice in njeno *uveljavljenost*, in sicer posebej za *dom* in posebej za *šolo*. Lestvice so petstopenjske (od 1 do 5), možna je pa tudi izbira »?«, ki je opisana kot »ne vem/se ne nanaša«.

Pri ustvarjanju seznama pravic, ki bi naj bile uvrščene v vprašalnik, sta oba koordinatorja sodelovala z vrsto teles in strokovnjakov. Skupina je črpala temeljne usmeritve za sestavo vprašalnika iz načel Deklaracije OZN o otrokovih pravicah (1959) in načrta Konvencije OZN o otrokovih pravicah, status 1988,¹² vendar pa si je z uvrstitvijo nekaterih pravic očitno prizadevala vprašalnik približati otrokovemu vsakodnevnemu izkustvu in pa področju t.im. psiholoških pravic otroka. Pravice so si prizadevali oblikovati v jeziku, dostopnem starostni skupini 12-14 let. Končna podoba seznama je (v slovenskem jeziku) takale:

1. Pravica do pomoči strokovnjakov, ko si zbehan(a) ali pa se slabo počutiš.
2. Pravica, da živiš in preživljaš čas z vsakim izmed svojih staršev, razen če bi te to resno ogrožalo.
3. Pravica, da imaš nekoga, ki skrbi zate in te zagovarja, ko to potrebuješ.
4. Pravica, da te ljudje pravično obravnavajo tudi tedaj, ko mislijo, da nimaš prav.
5. Pravica, da si dober/dobra prijatelj(ica) drugim.
6. Pravica do zdravniške pomoči, ko si bolan/bolna.
7. Pravica, da zrasteš močan/močna in zdrav(a), duševno in telesno.
8. Pravica, da vplivaš na odločitve, ki zadevajo tvojo prihodnost.
9. Pravica do hrane, obleke in bivališča.
10. Pravica, da si ustrezno obveščena(a), tako da razumeš položaj tudi v primeru, ko gre za zahtevno odločitev.
11. Pravica, da te spoštujejo ne glede na tvojo veroizpoved, jezik, barvo kože, rasno ali socialno pripadnost.
12. Pravica, da upoštevajo tvoje potrebe in želje v načrtih in dejavnostih, ki te utegnejo zadevati.
13. Pravica do priložnosti, da imaš dobre prijatelje(ice), ki jim je mar zate.
14. Pravica do igre in domišljije.
15. Pravica, da si lahko s prijatelji(cami), ki si jih izbereš sam(a).

¹² Načrt konvencije je še v zadnjem letu pred sprejemom v Generalni skupščini novembra 1989 doživel znatne spremembe, med katerimi je najvidnejša uvrstitev političnih pravic med otrokove pravice. V vprašalniku ISPA zato teh ne najdemo.

⁸ Uresničitev tega sodelovanja je z raziskovalno stipendijo avtorju podprla Vlada Kraljevine Belgije.

⁹ ISPA - International School Psychology Association

¹⁰ Haifa University, Izrael.

¹¹ O zgodovini, razvoju in smotrih študije glej nekoliko podrobneje Zoran Pavlović: *Otrokove pravice: stališča učencev, učiteljev in šolskih svetovalnih delavcev* (1.del: Splošno o raziskavi). Revija Didakta, Radovljica, 10-11/II/1993, str. 2-6; in zlasti Stuart N. Hart in Moshe Zeidner: *Children's Rights Perspectives of Youth and Educators: Early Findings of a Cross National Project*. The International Journal of Children's Rights, 2/1/1993. Kluwer AP, str. 165-1988.

16. Pravica, da te spodbujajo k spoštovanju ljudi druge veroizpovedi, jezika, barve kože, rasne ali socialne pripadnosti.

17. Pravica, da razvijaš vse svoje sposobnosti in nadarjenosti.

18. Pravica, da hitro dobiš pomoč, kadar se zgodi kaj zelo hudega (kot je vojna, požar, potres, poplava, lakota).

19. Pravica, da v šoli napreduješ toliko, kolikor ti tvoja nadarjenost in prizadevanje dopuščata.

20. Pravica do lastnega posebnega imena od rojstva naprej.

21. Pravica, da imaš čas in prostor, kjer si lahko sam(a), ne da bi te drugi motili.

22. Pravica, da se ti ni treba bojevati v vojni, dokler ne odrasteš.

23. Pravica, da imaš denar, ki ga lahko porabiš po lastni presoji.

24. Pravica, da se, v skladu s svojo starostjo, odločaš o tem, kako se boš obnašal(a).

25. Pravica, da si z ljudmi, ki te imajo radi in jim je mar zate.

26. Pravica, da se imaš možnost naučiti razlikovati dobro od slabega, zato da lahko postaneš dober človek.

27. Pravica, da te spoštujejo kot osebo, ki se svobodno vede na sebi lasten poseben način.

28. Pravica, da si lahko izbereš svojo veroizpoved ali svetovni nazor.

29. Pravica do lastnih idej in mnenj, ki jih drugi poslušajo in upoštevajo.

30. Pravica, da te v tvojih pravicah podpirajo ljudje, ki imajo moč.

31. Pravica, da ti posvečajo pozornost in te vodijo ljudje, ki ti želijo najboljše.

32. Pravica, da ti ni treba opravljati neustreznega dela (nevarnega ali neprimernega tvoji starosti).

33. Pravica, da se, medtem ko odraščaš, učiš postopno sprejemati vedno več in vedno zahtevnejše odgovornosti.

34. Pravica, da si zavarovan pred ljudmi in položaji, ki bi utegnili prizadeti tvoja čustva.

35. Pravica do prostora za učenje.

36. Pravica, da lahko živiš sam, ko si za to pripravljen in ko se tako odločiš.

37. Pravica, da se ukvarjaš z delom, ki izboljšuje življenje tebi in drugim.

38. Pravica, da imaš priložnost izkazovati ljubezen do drugih.

39. Pravica, da dobiš pri učenju toliko pomoči, kolikor je potrebuješ.

40. Pravica, da te zavarujejo pred ljudmi in položaji, ki bi te lahko telesno prizadeli.

Dokončno oblikovan vprašalnik je bil v angleški verziji razposlan vodjem nacionalnih študij. Ti so bili odgovorni za prevod vprašalnika in navodil v svoj jezik, ter za neodvisni prevod nazaj v angleščino. Ta »prevod nazaj« je Urad za raziskovanje psiholoških pravic otroka primerjal z izvirnikom, z nacionalnimi raziskovalci razčiščeval morebitna vsebinska razhajanja med obema, in na ta način zagotavljal kar največjo možno pomensko enotnost vseh verzij vprašalnika. S tem so bile dokončane priprave za anketiranje; vzorec naj bi zajemal vsaj 400 osnovnošolcev in vsaj 120 učiteljev v posamezni deželi, pri tem pa naj bi bil uravnovešen glede spola učencev, socialno-ekonomskega in urbanega statusa.

Posebnost slovenske raziskave je bila predvsem v postopku: želeli smo, da bi raziskava že od vsega začetka bila umeščena v nekakšen družbeni proces. Če že sprašujemo po otrokovih pravicah, smo to želeli narediti na tak način, da bi obenem opozorili na otrokove pravice in relevantna vprašanja v zvezi s tem (zlasti v šoli, kajti tudi anketiranje je potekalo v šolskem okolju) čim širši krog zadevnih udeležencev. Zato smo vprašalnik najprej naslovili (jeseni 1991) na svetovalne službe na *vseh* slovenskih osnovnih in srednjih šolah. Tudi vključevanje srednjih šol je slovenska posebnost, za katero smo se odločili zato, da bi lahko spremljali vsaj spremembe, ki se glede dožemanja pravic zgodijo na prehodu od starostne skupine 12-14 let k skupini 16-18 let, če vprašalnik že ni primeren za anketiranje mlajših otrok.

Odziv ocenjujemo kot ugoden: izpolnjene vprašalnike smo prejeli od po enega svetovalca s približno polovice vseh šol. Analiza odgovorov nas je dobobra poučila o merskih pomanjkljivostih inštrumenta, zaradi katerih smo se v nadaljevanju odločili za manjše spremembe. Na podlagi izjave svetovalcev o pripravljenosti za sodelovanje v naslednji fazi raziskave (pri konkretni izvedbi anketiranja med učenci in učitelji) smo izdelali vzorec šol, ki uravnovešeno pokriva vso Slovenijo; pri izbiri šol smo tudi pazili na enakomerno zastopanost šol različnega urbanega statusa (na kontinuumu podeželje - mesto) in enakomerno zastopanost šol različnih velikosti (glede na število učencev). Pri srednjih šolah smo morali paziti tudi na spolno sestavo in prevladujoči socialno-ekonomski status učencev, medtem ko so v osnovnih šolah učenci spolno izenačeni, socialno-ekonomski status pa se, kolikor ni povprečen, spreminja vzporedno z urbanim statusom šole. Na vsaki šoli v vzorcu (20 OŠ in 13 SŠ) so

svetovalci anketirali po dva razreda učencev in manjše število učiteljev.

Poleg vključevanja svetovalcev in srednjih šol smo v Sloveniji dodali še eno dimenzijo: razvili smo dodatni vprašalnik za svetovalce in učitelje (nekoliko modificiran za obe skupini), namenjen ugotavljanju informiranosti odraslih o otrokovih pravicah in ugotavljanju stališč do varovanja otrokovih pravic na šoli.¹³

Omejitve vprašalnika in prve vsebinske ugotovitve

Razprava o metodologiji na tem mestu ni sama sebi namen. Čeprav se je izkazalo, da bo pri nadaljnjem razvoju študije treba odgovoriti na vrsto odprtih metodoloških vprašanj, bomo tu načeli samo tista, ki se najtesneje vežejo na sam problem raziskave.

Ponazorimo: prvo dejstvo, s katerim smo se soočili pri obdelovanju odgovorov slovenskih šolskih svetovalnih delavcev, so bile zelo visoke ocene pomembnosti vseh 40, v vprašalniku naštetih pravic. V povprečju so se ocene gibale med 4,2 in 4,3 (na petstopenjski lestvici!), z neveliko razliko med najpomembnejšimi in najmanj pomembnimi pravicami. Na prvi pogled ni kajpak v tem nič slabega, saj visoke ocene pomenijo, da so avtorji uvrstili v vprašalnik dejansko relevantne pravice, ki jim odrasli ne odrekajo pomembnosti. Če bi nas zanimalo samo to, ne bi imeli pritožb. Toda zanima nas tudi, katere pravice anketiranci ocenjujejo kot *bolj* in katere kot *manj* pomembne, želimo torej ugotoviti subjektivno hierarhijo pravic. V ta namen pa bi nas bolj veselila večja raznolikost odgovarjanja in normalna (v statističnem smislu) distribucija odgovorov. Zaradi močno asimetrične distribucije (z nagibom k zgornjemu ekstremu) na ordinalni merski lestvici, kakršna je bila v tem primeru, je namreč vprašljiva vsaka nadaljnja raba parametrijske statistike.¹⁴

Prisiljeni smo se bilo torej soočiti s tem, da bomo morali graditi sklepe na majhnih razlikah in da bomo smeli uporabljati samo razmeroma grobe statistične metode. Sklepanje na osnovi majhnih razlik je morda mogoče upravičiti takole: če naj razlika sploh nastane, se mora anketiranec vsaj v nekaterih

primerih odločiti za oceno 4 namesto običajne 5, ali 3 namesto običajne 4. Nekatero naštetih pravic je torej vendarle ocenil za nekoliko manj pomembne kot druge. Testiranje statistične pomembnosti teh razlik ne bi povedalo veliko, zato smo se odločili pogledati, kako je z *rangi*,¹⁵ torej, kakšna je relativna hierarhija pomembnosti in uveljavljenosti naštetih pravic.

Že naslednji korak nas je nekoliko potolažil. Izkazalo se je namreč, da inštrument prozvoja razmeroma stabilne rezultate. Rangi pomembnosti in uveljavljenosti pravic, izpeljani iz odgovorov osnovnošolskih svetovalcev (ki jih je bilo 180), namreč zelo visoko korelirajo z ustreznimi rangi, izpeljanimi iz odgovorov srednješolskih svetovalcev (ki jih je bilo samo 40)!

Rangi pa so (kljub majhnim absolutnim razlikam) pokazali, da svetovalci dosledno prisojajo relativno prioriteto pravicam zaščite, torej eksistenčni preskrbljenosti otroka, pred čustvenimi vezmi otroka z odraslimi in vrstniki, in pred t.im. pravicami avtonomije. Pri tem pa so rangi pomembnosti dobro »kriti« z rangi uveljavljenosti, oz. najpomembnejše pravice so označene kot hkrati najboljše uveljavljene. To je težko tolmačiti enoznačno, saj lahko pomeni več stvari. Anketiranci bodisi ne razlikujejo dobro med »pomembnostjo« in »uveljavljenostjo«, bodisi ugotavljajo, da najpomembnejšim zadevam odrasli dejansko posvečajo največ pozornosti, ali pa to morda pomeni, da odrasli *mislijo*, da najpomembnejšim zadevam (uspešno) namenijo največ pozornosti. Težko smo že čakali naslednjo fazo anketiranja, v kateri so imeli tudi otroci priložnost izraziti svoje doživljanje.

Natančnejši pogled je razkril še eno resno težavo. Pri vrhu rangov se kajpak lahko znajdejo samo tiste pravice, pri katerih so ocene izrazito visoke in soglasje anketirancev največje: vsi se vzemimo strinjamo, da je pomembnost pravice do hrane in strehe nad glavo absolutna, zato pri tej pravici, ko gre za otroke, ni nič spornega. Zato pa ostanejo nižje na lestvici pomembnosti pravice, pri katerih je soglasje manjše, oziroma glede katerih se mnenja razhajajo. Pa vendar je očitno, da so iz drugačnega zornega kota zanimive in pomembne prav tiste pravice otroka, glede katerih se razhajamo! Najbolj značilna taka pravica je pravica, »da si lahko izbereš svojo veroizpoved ali svetovni nazor«. Gre za eno izmed najbolj kontroverznih točk Konvencije OZN in diskurza o otrokovih pravicah nasploh, pa vendar je taka pravica pri kakršnem koli rangiranju razulta-

¹³ Podrobneje o tem vprašalniku glej Zoran Pavlovič: Pomembnost in uveljavljenost pravic v šoli in doma: Ocene učiteljev in šolskih svetovalnih delavcev. Revija Didakta, Radovljica, 16-17/III/1994. str. 3-12.

¹⁴ Metodologi se glede uporabe parametrijske statistike pri takih podatkih sicer razhajajo, toda bolj strogi med njimi menijo, da take metode niso upravičene, kadar je lestvica ordinalna in distribucija izrazito asimetrična. Za strokovno mnenje glede tega vprašanja se zahvaljujem prof.dr. Anuški Ferligoj s Fakultete za družbene vede v Ljubljani.

¹⁵ Kljub določenim pomislekom smo se odločili kot mero centralne tendence uporabljati aritmetično sredino. Govorimo torej o rangih povprečnih vrednosti (aritmetičnih sredin) za posamezno vprašanje na posamezni lestvici.

tov našega vprašalnika obsojena ponikniti v sivo sredino pomembnosti otrokovih pravic, ker nakateri tako pravico podpirajo, drugi pa so bolj naklonjeni pravici staršev, da izbirajo in določajo versko (in drugačno) vzgojo svojemu otroku.

Zdi se, da bi kazalo o takih, »ketroverznih« pravicah, povprašati drugače. En poskus bomo predstavili kasneje, ko se bomo ustavili pri letošnji (1994) pilotni raziskavi. Glede rezultatov anketiranja v letih 1991 (svetovalci) in 1992 (učenci in učitelji) pa je že ta zgodnja ugotovitev pokazala, da je v seznamu vrsta pravic, katerih umestitev bo terjala posebno obravnavo in tolmačenje. V bistvu se je potrdilo, kar že dolgo vemo: v družboslovju številke ne govorijo same zase, vsaj ne dovolj. Šele tolmačenja (teoretske spekulacije) jim dajo mesto in pomen.

Anketiranje svetovalcev je jasno pokazalo tudi to, da absolutna ocena pomembnosti ali uveljavljenosti neke pravice ne pove veliko. Bolj informativni so primerjave: kako se neka pravica uvršča *glede* na druge pravice, kako otroci rangirajo pravice v primerjavi z odraslimi, kako jih rangirajo naši otroci v primerjavi z otroki drugih držav, itd.

Značilnosti odgovorov odraslih anketirancev

Spomladi leta 1992 smo torej anketirali učence in učitelje na slovenskih osnovnih in srednjih šolah. Ustavimo se najprej pri odgovorih odraslih anketirancev.

Omenili smo, da smo za svetovalce in učitelje razvili dodaten vprašalnik, katerega namen je bil ugotavljanje nekaterih stališč v zvezi z otrokovimi pravicami, ugotavljanje informiranosti, pa tudi mnenj v zvezi z varovanjem otrokovih pravic na šoli. Radi bi izrecno predstavili samo uvodno vprašanje tega vprašalnika, ki se je glasilo takole:

Katero izmed spodaj opisanih stališč najbolje opisuje vaš osebni odnos do vprašanja otrokovih pravic? (Označite največ dve možnosti.)¹⁶

(1) Pravice se po svoji naravi vežejo na status polnoletnega državljanca, zato otrok ne more imeti nobenih pravic.

(2) Otrok pripada svojim staršem, in ustanovam družbe v toliko, kolikor te nastopajo v starševski vlogi; zato otrok ne more imeti nobenih pravic.

(3) Otroku je treba zagotoviti varnost in pogoje za razvoj, ne pa »pravic«.

(4) Otrok naj postopno pridobiva toliko pravic, kolikor je sposoben hkrati sprejemati tudi obveznosti.

¹⁶ Pri izračunu odstotkov (glej tabelo) smo v primeru, da je anketiranec izbral samo eno možnost, to šteli dvojno.

(5) Pravice temeljijo na potrebah; zato je treba otroku poleg polne zaščite priznati tudi pravico do avtonomega odločanja, v skladu z razvojnim obdobjem.

(6) Prav kakor pri odraslem, sme otrokovo svobodo omejevati samo svoboda drugega.

(7) Otrok je oseba, ne pa lastnina, zato je treba že od vsega začetka spoštovati njegovo avtonomijo.

(8) Otrok je človek, torej mu pripadajo vse človekove pravice.

Tabela 1: Odgovori na vprašanje o osebnem odnosu do otrokovih pravic, v odstotkih odgovorov.

	Svet - OŠ	Svet - SŠ	Učit - OŠ	Učit - SŠ
1	0.0	0.0	0.0	0.0
2	0.0	0.0	0.0	0.0
3	0.8	0.0	2.7	2.4
4	7.0	9.2	17.4	22.4
5	34.1	34.2	21.2	28.8
6	4.5	7.9	3.0	5.9
7	31.0	21.1	27.7	20.6
8	22.6	27.6	28.0	20.0

Tabela kaže na izrazito afirmativen odnos odraslih anketirancev do otrokovih pravic, saj so vse izbi-re le-tem naklonjene, nekoliko se razlikujejo le utemeljitve stališča, da imajo tudi otroci pravice. Pri tem učitelji nekoliko bolj vežejo pridobivanje pravic na sprejemanje obveznosti, svetovalci pa v nekoliko večjem odstotku kot učitelji vežejo pravice na potrebe.

So taka stališča reprezentativna za odrasle nasploh? Malo verjetno, vendar pa ne moremo vedeti, koliko so pristranska. Anketiranje tako odraslih kot otrok je bilo načeloma prostovoljno. To na reprezentativnost vzorca otrok, zaradi posebnosti šolskega okolja, ni vplivalo, saj otroci kratko malo niso zapuščali razreda; svoj morebitni odpor do anketiranja so kvečjemu pokazali s površnim izpolnjevanjem vprašalnika ali pa s pripombami v za to namenjenem prostoru. Izmed učiteljev pa so sodelovali pač tisti, ki so izrecno pristali, torej najbrž otrokovim pravicam bolj naklonjeni. Podobno kajpak velja za šolske svetovalne delavce in njihovo sodelovanje v prvi fazi raziskave.

Svetovalci in učitelji so na anketo nasploh odgovarjali podobno - tako na dodatnem kot na temeljnem vprašalniku. Odgovori, kot smo videli, so do otrokovih pravic afirmativni. Toda, implicitno so njihova stališča razmeroma konvencionalna, namreč naravnana zaščitniško. Pri odgovorih na osnovnem vprašalniku se to kaže tako, da so dosledno prisojali prednost pravicam zaščite pred pravicami avtonomije, participacije in odločanja.

To na osnovnošolski ravni pravzaprav ne preseneča, saj gre vendarle za otroke, ki si jim odrasli

prizadevamo zagotoviti predvsem varno okolje in pogoje za razvoj; njihovega (so)odločanja ne doživljamo kot posebno pomembno vprašanje. Nekoliko pa vendarle preseneča, da se podoba na ravni srednje šole skorajda v ničemer ne spremeni, ko gre za »otroke« na robu polnoletnosti (16-18 let).

V dodatnem vprašalniku smo zastavili tudi nekaj vprašanj o varovanju otrokovih pravic na šoli. Svetovalce smo vprašali, ali naj bi na šoli šolski svetovalni delavec izvajal vlogo zagovornika otrokovih pravic. V velikem odstotku so se izrekli pritrdilno; hkrati menijo, da večina svetovalcev to vlogo že tako in tako izvaja. Vendar pa se je pri vprašanju o vsebini takega dela izkazalo, da zagovarjanju individualnega otroka, ki je s šolo v sporu, niso posebno nagnjeni. Položaj svetovalca je najbrž v ta namen neustrezen. Bolj se zavzemajo za delo z razredom, s kolektivom pedagoških delavcev, s starši, skratka na posreden način.

Učitelje smo vprašali, ali se jim zdi potrebno, da bi nekdo na šoli posebej skrbel za spremljanje in nadzorovanje uresničevanja otrokovih pravic. Štiri petine učiteljev so odgovorile pritrdilno, vendar pa je večina le-teh menila, da bi morali skrbeti za otrokove pravice nekako kolektivno, »vsi«. Izmed tistih, ki soglašajo, da bi to vendarle moral biti posebej določen posameznik, pa jih le malo vidi v vlogi »Ombudsmana« posebnega učitelja; raje bi to prepustili šolskemu svetovalnemu delavcu, zaradi strokovne usposobljenosti.

Vprašanje mehanizmov artikulacije konflikta in zagotavljanja pravične obravnave je v šolskem okolju razmeroma resen problem. Dodatni vprašalnik je pomagal osvetliti doživljanje akterjev v njem, ne pa tudi najti ustrezno rešitev.¹⁷

Učenci

Tabela 2: Povprečja ocen na štirih lestvicah vprašalnika ISPA za vse anketirane vzorce

VZOREC	DOM uveljav.	DOM pomemb.	ŠOLA uveljav.	ŠOLA pomemb.
učenci - OŠ	4.09	4.02	3.94	3.98
učenci - SŠ	4.12	4.06	3.82	4.08
učitelji - OŠ	3.38	4.22	3.72	4.34
učitelji - SŠ	3.48	4.29	3.41	4.17
svet.delavci - OŠ	3.27	4.21	3.50	4.31
svet.delavci - SŠ	3.33	4.31	3.36	4.25

¹⁷ Bolj podrobno o rezultatih anketiranja odraslih glej Zoran Pavlovič: Pomembnost in uveljavljenost otrokovih pravic v šoli in doma: Ocene učiteljev in šolskih svetovalnih delavcev. Revija Didakta, Radovljica, 16-17/III/1994, str. 3-12.

Zgornja tabela vsebuje najbolj zgoščeno predstavitev rezultatov anketiranja vseh šestih vzorcev na vseh 40 vprašanjih in zato predstavlja najbolj splošne trende odgovarjanja.

V primerjavi z odraslimi, otroci nekoliko nižje (!) ocenjujejo pomembnost pravic, in nekoliko višje njihovo uveljavljenost. Odrasli so bili torej nasploh bolj kritični.

Zanimivo pa je različno dojetanje doma in šole. Glede pomembnosti pravic se podoba nekoliko razlikuje glede na raven šole (osnovna - srednja šola), glede uveljavljenosti pa se jasno kaže, da otroci višje ocenjujejo uveljavljenost pravic doma kot v šoli, učitelji in svetovalci pa so bolj kritični do doma kakor do šole (zlasti na ravni osnovne šole)! To je zagotovo zanimiv rezultat, nad katerim bi se naše šole lahko zamislile, čeprav tudi za šolo ocene niso tako slabe, saj so na petstopenjski lestvici komaj malo pod oceno 4.

Marsičesa pa zgornja tabela ne pokaže. Npr., kakšni so relativni rangi pravic, njihova vrednostna hierarhija med učenci?

Na osnovnošolski ravni učenci pravic niso rangirali bistveno drugače kot njihovi učitelji. Lahko bi rekli, da so osnovnošolci razmeroma zadovoljni z paternalističnim odnosom, če je dobronameran; rangi pomembnosti so, tako kot pri odraslih anketiranih, tudi razmeroma skladni z rangi uveljavljenosti.¹⁹

Na srednješolski ravni pa je bilo drugače: v njihovih odgovorih se lepo kaže, da mladostniki v teh letih razvijejo več potrebe po odločanju o svoji usodi, po spoštovanju njihove osebe, po avtonomiji in občutek za bolj abstraktne pravice nasploh.

Ker podobne razlike ne zasledimo pri odgovorih odraslih (ki srednješolce še naprej obravnavajo kot »otroke«), je jasno, da je soglasje med otroki in odraslimi v tej dobi manjše kot prej. To se odraža tudi pri večji kritičnosti srednješolcev: pravice, ki so jih označili kot najpomembnejše, niso tako dobro »pokrite« z rangi uveljavljenosti kakor pri osnovnošolskih. Pri tem so zlasti kritični do šole.

Menimo, da je to razhajanje med otroki in odraslimi v dobi mladostništva ena izmed najpomembnejših ugotovitev študije, kar opravičuje razširitev raziskovalnega načrta na srednje šole. Empiričen dokaz, sicer teoretično in sociološko dobro znane krize podaljšanega otroštva, po eni strani dodatno

¹⁸ Treba je omeniti, da smo po izkušnjah z anketiranjem svetovalcev menili, da (pre)dolg seznam 40 pravic in štiri lestvice za odgovarjanje spodbujajo preveč generalizirano odgovarjanje. Zato so učenci odgovarjali le vsak na eno izmed štirih lestvic, tako da so ocene pomembnosti in uveljavljenosti medsebojno neodvisne.

potrjuje možnosti tovrstne raziskovalne metodologije, po drugi pa nazorno kaže, da je treba problematiko otrokovih pravic obravnavati diferencirano, glede na starostno oz. razvojno obdobje otrok.¹⁹

Mednarodna primerjava

Za resno mednarodno primerjavo je žal še nekoliko prezgodaj. Obdelava celotne zbirke podatkov še poteka, doslej pa je bila objavljena le zbirna tabela povprečnih rezultatov za prvih pet držav, ki so v zbirko posredovale podatke.²⁰ Pri tem pa še ni rešenih nekaj temeljnih vprašanj, npr. kako je treba sploh računati mednarodno povprečje? Naj ima vsaka dežela enako težo, ne glede na velikost, ali naj ima težo sorazmerno številu otrok, ki jih lokalni vzorec zastopa?

Če se kljub temu ozremo na omenjene objavljene podatke, kaže ugotoviti, da slovenski vzorec ne odstopa posebno pretresljivo, kar pokaže tudi tabela splošnih trendov odgovarjanja.

Tabela 3: Razpon povprečnih vrednosti odgovorov na 40 vprašanj za 5 držav in Slovenijo - osnovnošolci

lestvica okolje	dom - pomembnost	dom - uveljav.	šola - pomembnost	šola - uveljav.
5 držav	3.80-4.60	3.60-4.50	3.30-4.30	3.00-4.10
Slovenija	3.19-4.56	3.27-4.60	3.34-4.48	2.86-4.44

Morda pa je posebno zanimivo tisto, česar tabela ne pokaže, namreč, da so rangi ocen, ko gre za dom, bližje povprečju od tistih za šolo, tako za pomembnost kot za uveljavljenost pravic.²¹ Pričakovali bi - če je hierarhija človekovih potreb univerzalna - da bomo našli visoko korelacijo pri rangih ocen pomembnosti pravic, ne glede na kontekst (dom - šola); hkrati pa bi pričakovali, da se bodo razlikovale ocene uveljavljenosti, saj gre za različne družbene kontekste. Namesto razlike v korelacijah, ki bi se nanašale na pomembnost in uveljavljenost pravic pa smo našli razlike v korelacijah, ki se nanašajo na dom in na šolo.

To je mogoče razumeti takole: osnovnošolci kajpak dobro razlikujejo svoj dom od šole, slabše pa razlikujejo med pomembnostjo in uveljavljenostjo

¹⁹ Natančneje o odgovorih učencev glej Zoran Pavlović: Pomembnost in uveljavljenost otrokovih pravic v šoli in doma: ocene osnovnošolcev in srednješolcev. *Ré-vija Didakta, Radovljica*, 14-15/III/1994, str. 3-11.

²⁰ V že omenjenem članku Harta in Zeidnerja v *International Journal of the Rights of the Child*, 2/1/1993.

²¹ Korelacije rangov za dom so pribl. 0.75, za šolo pa 0.60.

pravic. (Tudi pri slovenskih osnovnošolcih, drugače kot pri srednješolcih, smo videli, da podobno ocenjujejo pomembnost in uveljavljenost pravic, tako za dom kot za šolo. Pri srednješolcih je razlik v ocenah več.) Morda so dinamika družinskega življenja, potrebe otrok, pri katerih so odvisni od staršev, in vse tisto, kar od družine (ne) dobijo, razmeroma podobne zadeve celo v različnih deželah v sodobnem svetu. Morda pa so šole v različnih sistemih nekoliko manj podobne od družin (kot nakazuje razlika med .76 in .60 korelacijskega koeficienta), pa vendarle precej.

Manj podrobno, kakor bi zaslužila, pa lahko opišemo primerjavo med slovenskimi in belgijskimi podatki, ki smo se ji imeli priložnost posvetiti v letošnjem letu (1994).

Po prvem koraku, ko smo primerjali povprečja na vsakem vprašanju posebej, se je namreč zdelo - da ni kaj primerjati. Hoteli smo najti vprašanja, na katerih se dve populaciji razlikujeta, pa sta se razlikovali na skoraj vseh. Pojavili so se celo dvomi, ali je mednarodno raziskovanje smiselno, ali niso konteksti preveč različni, tako da korektno prevedene besede vendarle dobijo različen pomen ipd.

Potem pa smo vendarle ugotovili, da obstaja v razlikah določen red, ki nas je postopno prepričal, da je mogoča ne le primerjava, temveč da je na podlagi naših empiričnih podatkov dejansko mogoče razviti specifičen »profil dežele« (country profile).

Tabela 4: Splošni trendi ocenjevanja v Belgiji in Sloveniji (osnovnošolci)

lestvica / država	Belgija	Slovenija
dom-pomembnost	4.34	4.03
dom-uveljavljenost	4.12	4.09
šola-pomembnost	4.14	3.98
šola-uveljavljenost	3.58	3.95

Iz tabele je razvidno, da so belgijski učenci nasploh višje ocenjevali pomembnost pravic; glede uveljavljenosti doma sta obe skupini zelo blizu skupaj, slovenski otroci pa so videti bolj zadovoljni s šolo kakor belgijski. Že iz tega se da razbrati, da obe skupini najbrž nista bistveno različno dojemali posameznih vprašanj, temveč da gre za trende, značilne za dve deželi - podobno, kot so se na podobnih primerjavah pri nas razlikovali različni (pod)vzorci.

Povprečne rezultate (za vseh 40 vprašanj hkrati, vendar za vsako izmed štirih lestvic posebej) smo razčlenili tudi glede na neodvisne spremenljivke: spol, starost, šolski razred anketiranca, izobrazbo očeta in matere, pripadnost veroizpovedi, ter urbani status šole.

Pri razčlembi po spremenljivkah je v večini primerov podoba ostala podobna zgornji tabeli. Tudi če smo učence izenačili po spolu, ali po izobrazbi staršev ipd., je še vedno belgijska skupina višje ocenjevala pomembnost pravic (v šoli in doma), slovenska pa uveljavljenost pravic v šoli. Vendar pa smo našli dva pomembna vezna člena, ki sta do neke mere pojasnila večino razlik. Če smo upoštevali samo belgijske in slovenske otroke, ki so v vprašalniku izjavili, da ne čutijo pripadnosti nobeni veroizpovedi, so izginile razlike glede pomembnosti pravic doma. Za še pomembnejšo pojasnjevalno spremenljivko se je izkazal urbani status okolja šole: če smo upoštevali samo mestne otroke, so izginile vse razlike, razen višjih ocen uveljavljenosti pravic v slovenskih šolah. Razlike teh ocen ni bilo mogoče pojasniti z nobeno uporabljenih spremenljivk in ostaja posebnost primerjave med Belgijo in Slovenijo. Ugotovitev o pomenu urbanega statusa skupnosti kot neodvisne spremenljivke pa nas je poučila še o nečem: mesto je mesto, tako v Belgiji kot v Sloveniji - precej drugačen pomen pa ima »city center« npr. v ZDA, kjer so privilegirana okolja predmestja. Toda podeželje nima istega pomena pri nas in v Belgiji; tam »čistega« podeželja ne poznajo več. Vasi se spreminjajo v bivališča premožnejših meščanov, ki se v mesto samo še vozijo v službo in po nakupih, obdelovalne površine pa so integrirane z manjšimi urbanimi okolji. Tako se razlike med dvema državama na istem vprašalniku prikažejo v drugačni luči, v luči različne *strukture* prebivalstva in načina življenja; če to izenačimo, tudi razlike v stališčih otrok do njihovih pravic izginejo.

Pa šola? So slovenski otroci res bolj zadovoljni s njo, ali pa so belgijski bolj kritični? Na to je pravzaprav težko odgovoriti. Treba pa je reči, da je natančnejši pregled vpliva neodvisnih spremenljivk na odgovore osnovnošolcev v Sloveniji pokazal, da dajejo praviloma višje odgovore (tako glede pomembnosti kot glede uveljavljenosti) otroci, za katere lahko pogojno domnevamo, da je njihov položaj dejansko privilegirani: mestni otroci in otroci staršev z višjo izobrazbo. Deklice so se praviloma odločale nekoliko višje kot dečki, zato pa se tudi pri njih zastavlja podobno vprašanje kot glede višjih ocen šole v Sloveniji v primerjavi z Belgijo: so deklice dejansko »na boljšem«, ali pa so fantje bolj zahtevni in kritični?²²

²² O vplivu neodvisnih spremenljivk na odgovore slovenskih srednješolcev glej podrobneje Zoran Pavlovič: Mednarodna raziskava o otrokovih pravicah - Slovenija 1992: vpliv neodvisnih spremenljivk - razlike med podskupinami. Revija Didakta, Radovljica, v tisku.

Opisana analiza je bila izpeljana na podlagi povprečnega odgovora posameznega anketiranca na vseh 40 vprašanj na posamezni lestvici. Prav tako pa nas je zanimalo, ali belgijski otroci drugače *rangirajo* pravice od naših. Izkazalo se je, da razlike niso zelo velike: glede najpomembnejših pravic se obe skupini dokaj dobro ujemata.

Kljub temu pa je zanimivo, pri katerih pravicah je razlika v rangih najznatnejša. Navedimo samo dve, ki se nam zdita značilni. Pravico »do priložnosti, da imaš dobre prijatelje(ice), ki jim je mar zate« postavljajo belgijski otroci po pomembnosti (doma) na 6. mesto, slovenski pa šele na 29. (Po doslej objavljenem mednarodnem povprečju je ta pravica na 15. mestu.) Prav nasprotno pa so slovenski otroci postavili pravico, »da ti posvečajo pozornost in te vodijo ljudje, ki ti želijo najboljše«, na sredino lestvice (19. mesto), belgijski pa šele na 30. mesto! (V mednarodnem povprečju je ta pravica na 10. mestu.) Še več primerov bi lahko navedli, v katerih se izraža razlika med *k vrstnikom orientiranimi belgijskimi otroki in k staršem (odraslim) orientiranimi slovenskimi otroki*.

Nizozemski psiholog²³, ki smo ga povprašali za mnenje o tej zanimivi ugotovitvi, ker dobro pozna slovenske in flamske²⁴ razmere, ni bil presenečen. Že prej je ugotavljal, da slovenske družine preveč »visijo« na otrocih. Avtorjeva teta, ki že dolgo živi na Nizozemskem, pa je nasprotno prepričana, da tam starši za svoje otroke nasploh preslabo skrbijo, saj jih pustijo v hladnem vremenu 'kar brez kape na kolo, celo po kopanju v bazenu'. Tako smo v naše zadovoljstvo odkrili, da je naše empirične ugotovitve mogoče validirati z neodvisnimi kliničnimi opazovanji.

Primerjava belgijskih in slovenskih rangov nas je opozorila na določene kulturne specifičnosti. Z izrazom »profil dežele« pa imamo v mislih odstopanje rangov posamezne dežele od mednarodnega povprečja²⁵ - ki pa bo dobila polno vrednost šele tedaj, ko bo oblikovana metoda za izračun relevantnega mednarodnega povprečja.

Pomen in perspektive mednarodne študije

Študija ima za sabo nekaj zgodovine - predvsem še ne povsem dokončani prvi krog anketiranja in analiz - pred sabo pa, upamo, uspešno prihodnost.

²³ Roel Bouwkamp, v osebnem pogovoru z avtorjem.

²⁴ V Belgiji je bila anketa izpeljana samo v flamskem delu države.

²⁵ Čeprav taka primerjava nujno oblikuje manj izostreno podobo kako pa primerjava dveh posameznih dežel - ker se pač v povprečju mnogih izgubljajo posebnosti posameznih okolij.

Študija ima nekaj nespornih prednosti. Prvič, je poskus pogledati na otrokove pravice skozi oči prizadetega. To poskuša storiti na obsežni, mednarodno-primerjalni ravni. Drugič, poskuša ugotoviti, kako naj bi bilo (pomembnost pravic) in kako v resnici je (uveljavljenost pravic) v dveh, za otroke najpomembnejših kontekstih - v šoli in doma. Ob tem namenja precejšnjo pozornost pravicam participacije in samo-odločanja, morda še v večji meri kot sama Konvencija OZN o otrokovih pravicah. Tretjič, ob predpostavki, da se bo nadaljevala, ponuja študija podlago za spremljanje dolgoročne dinamike uresničevanja otrokovih pravic. Postane lahko pomemben element ocene stanja in poročanja države mednarodnim ustanovam. Četrto, njeno izvajanje je decentralizirano, kar ji omogoča prilagajanje potrebam lokalnih okolij in vključevanje v lokalne procese promocije in uresničevanja otrokovih pravic, pa tudi uporabo in podporo raziskovalnim in akcijskim virom, kakršni pač v lokalnem okolju so. Petič, ob sicer že razvejanem gibanju za otrokove pravice, priteguje v mrežo tudi vrsto družboslovcev, ki se mednarodno povezujejo in motivirajo ter bogatijo z izmenjavo izkušenj. Moramo upati, da bo celoten proces kmalu dobil tudi ustrezno nad-nacionalno finančno podporo, ki bi ji omogočila hitrejši in bolj dinamičen razvoj.

Kljub temu se pojavljajo čelo pri raziskovalcih, ki so sodelovali pri izvedbi projekta v lastnem okolju, tudi pomisleki. Kaj pravzaprav želimo doseči z raziskavo? Kakšna bo korist za otroke? Marsikdo zavrača raziskovanje, ki je samo sebi namen, čeprav proizvaja »zanimive« rezultate, in želi videti raziskovanje vpeto v konkretno akcijo za otrokove pravice. Iz tega zornega kota študiji ne odrekajo sleherne vrednosti in potencialov, a se vendarle sprašujejo, ali ne bi bilo produktivneje početi kaj drugega, kar bi se neposredneje navezovalo na potrebe določenega okolja.

Podobna vprašanja bi bila najbrž povsem umestna preden se je celoten mednarodni cikel pričel. V tem trenutku pa je najbrž bolj smotno razvijati delo dalje, uresničevati dobre potencialne študije, obenem pa se bližati stališčem skeptikov.

To je mogoče doseči s tehničnimi izboljšavami metodologije, pa tudi z intenzivnejšim prilagajanjem lokalnim okoljem. Nekateri cilji so videti protislovni: kako naj raziskava obdrži svoj mednarodno-primerjalni pomen, in se hkrati bolje prilaga lokalnim potrebam?

Verjetno bi morala obdržati zgoščeno jedro visoko univerzalno relevantnih vprašanj, ki bi predstavljala temelj mednarodne primerjave. V ta namen bi moral biti vprašalnik precej krajši od seznama 40

pravic. Krajšati oz. zgoščevati ga je mogoče le na podlagi temeljite analize zbranih podatkov.

Te dni prihajajo prvi rezultati faktorske analize celotne baze podatkov iz Indianapolisa.²⁶ Npr., analiza odgovorov učencev glede pomembnosti pravic doma je izluščila štiri faktorje, na osnovi katerih je mogoče urediti vprašanja v štiri skupine in izbrati najbolj značilna v krajši vprašalnik: (1) faktor temeljnih potreb, s poudarkom na zaščiti; (2) faktor prijateljstva in spoštovanja; (3) faktor izbire; (4) faktor skrbi in sočutja.

Hkrati z zgoščevanjem seznama vprašanj bi najbrž kazalo tudi poenostaviti ocenjevalne lestvice. Potem ko smo v letošnji pilotni študiji preizkusili šeststopenjsko lestvico s končnima točkama 0 in 10, namesto prejšnje petstopenjske (1 - 5) in se preizkus ni obnesel, nameravamo predlagati kratko tristo-penjsko lestvico, ki bi bila verjetno bolj prilagojena načinu otroškega odzivanja na anketo. Vseh vprašanj ni potrebno postavljati posebej za dom in za šolo. Nekatero pravico so bolj splošne, in jih ni treba vezati na specifični kontekst; druge so zanimive samo v okolju doma, ne pa tudi šole, in obratno, itd. Glede na to, kar že vemo in kar smo izvedeli od otrok in odraslih anketirancev, je mogoče razviti strnjen in mednarodno široko uporaben vprašalnik. Poleg starosti 12-14 let bi kajpak kazalo zajeti tudi mlajše in starejše otroke - kar smo v Sloveniji že storili in se je dobro obneslo. Med raziskovalci iz drugih držav je ugodno odmevala tudi zamisel pritegovanja šolskih svetovalnih delavcev k aktivnemu sodelovanju v raziskavi; kazalo bi vključiti vsaj še ravnatelje šol, kot ključne posameznike za kakovost socialnega vzdušja v šoli, in vsekakor starše. Prav gotovo bi bilo zanimivo izpeljati anketo o otrokovih pravicah tudi med splošno odraslo populacijo, a to bi najbrž toliko podražilo projekt, da bi se mu morali v nekaterih okoljih odpovedati.

Minimalnemu jedru mednarodne raziskave (pri katerem pa bi morali, kar lahko zatrdimo po letošnji izkušnji primerjave z belgijskim vzorcem, več pozornosti posvetiti natančnejšemu opredeljevanju neodvisnih spremenljivk, saj precej vplivajo na odgovore) pa bi v lokalnih okoljih lahko dodajali vprašanja, ki so posebno značilna oz. kritična, lahko bi jo uporabili kot del izobraževalnega programa o človekovih in otrokovih pravicah, lahko bi pritegnili tudi otroke kot aktivne udeležence v raziskavi, lahko bi ji dodajali različne instrumente kvalitativne metodologije itd. Tovrstni posegi bi terjali veliko prožnost raziskovalnega načrta, ki pa jo zmora samo akcijska raziskava omejenega obsega, nikakor pa ne študija z mednarodno-primerjalnimi ambicijami.

²⁶ Osebno sporočilo Stuarda N. Harta avtorju.

Končno, v kolikšni meri pa empirični del raziskave odgovarja na vprašanja, ki jih odpira analiza nacionalne zakonodaje? Moramo priznati, da doslej še nismo našli ustreznega načina za povezavo obeh. V določeni meri namreč empirična študija bolj ustrezno ocenjevanju splošnega stanja, položaja »povprečnega« otrocka, medtem ko večina zakonov pride do izraza v posebnih, kritičnih položajih, ko pač življenje ne teče gladko in nekako samo od sebe. Splošna ocena uresničevanja pravic (zlasti zadovoljevanja eksistencialnih potreb) je pri nas ugodna; če pa so otroci manj zadovoljni s tem, kako pravično in s koliko spoštovanja jih odrasli obravnavajo, je to komajda mogoče povezati s kakimi zakonskimi določili, pač pa predvsem z občo kulturo življenja.

To pa ne pomeni, da v inštrumentariju študije ni nobenih orodij za ugotavljanje posebnih položajev ali za ocenjevanje posebnih ogroženosti otrok. Npr., kolikšen odstotek otrok se je izgubil v povprečju, pa je v bistvu v vprašalniku izjavil, da ni »zavarovan pred ljudmi in položaji, ki bi utegnili prizadeti tvoja čustva«, ali pred tistimi, »ki bi te lahko telesno prizadeli«, ali pred opravljanjem neustreznega dela ipd.? Le da smo se tako pri nas, pa tudi v mednarodnem obsegu, bolj malo posvečali možnostim študije pri razkrivanju prikrite viktimizacije in smo se v tem zgodnjem stadiju ukvarjali bolj s splošnimi vprašanji in povprečnimi trendi. Prav zato pa smo prepričani, da študija zasluži nadaljevanje: neprestano se razkrivajo informacije, ki so pri prejšnjih ravneh analize ostale prikrite.

International Empirical Study on a Subjective Perception of Children's Rights: Some Slovene and International Experiences

Zoran Pavlovič, Ph. D. in Psychology, Research Associate, Institute of Criminology at the Faculty of Law, Kongresni trg 12, 61000 Ljubljana, Slovenia

Cross-cultural Study on Subjective Perspective on Children's Rights: some experiences from Slovenia and internationally

(Abstract)

Cross-cultural Study on Children's Rights was initiated several years ago by the International School Psychology Association (ISPA) and has been internationally coordinated by the Office for the Study of the Psychological Rights of the Child (Indianapolis, USA). By now, more than 20 countries across the world has taken part in this project.

The basic instrument of the study is a questionnaire, developed by an American group of experts on the children's rights. It is composed of a list of 40 rights; children (a representative sample of the 12-14 years old students) and their teachers are asked to evaluate the importance and the existence of these rights, separately for home and for the school environment.

In this paper we generally outline some of what we have learned in Slovenia and in international comparison. For example (to name a few), a relatively stable hierarchy of importance of rights (for this age group) has

emerged cross-culturally. On the other hand, comparison of results from a single country to the 'composite average' reveals what can be called a 'country profile', specific value preferences within a given culture. Further, within the country, many results significantly differ regarding gender, educational level of the child's parents, community status of the school etc., therefore providing empirical evidence of different positions of children in the society.

The study can be used as an opportunity for the promotion of children's rights; it can be used as an instrument of helping children to become more aware of their rights and of their actual position of children etc.; shortly, it can become a part and a tool of a larger social process. Not least important, it has had a strong networking effect, making new international links amongst many people, genuinely motivated for this kind of research.

Key words: children's rights, empirical research, cross-cultural study, international comparison

UDC 342.7-053.2.001.4